

# Szövegek és szövegiségek

author: Jerome J. McGann

Jerome J. McGANN, „Szövegek és szövegiségek”, ford. DANYI Gábor, = *Metafilológia 1.*, szerk. DÉRI Balázs – KELEMEN Pál – KRUPP József – TAMÁS Ábel, Ráció Kiadó, Budapest, 2011, 47–61.

## Szövegek és szövegiségek

[1.]

Mind az emberi kultúra gyakorlata, mind a tanulmányozása szimbolikus cserék hálózatából áll. Mivel az emberek nem angyalok, a cserék mindig anyagi alkufolyamatokkal járnak. Az emberi érintkezés még a legösszetettebb és legelőrehaladottabb formáiban is – amikor az alkufolyamatok textuális eseményekként valósulnak meg – anyagi módon megy végbe: beszélt szövegekként vagy írott formákként. Részt venni ezekben a cserékben annyit tesz, hogy beléptünk abba, amit a „textuális állapot”-nak szeretnék nevezni.

Maga a szexuális esemény – amely, ahogy a költők mindig is tudták, a textuális állapot egy modellje – messze több mindent foglal magában, mint a reprodukív szervek érintkezését. Személyeinknek csúcspontot elérő egybekelését úgy tapasztaljuk meg a legteljesebb módon a teljes testre kiterjedő érzetként, hogy az majdhogynem misztikus, mind intenzitásában, mind jelentésében. Ezekben a pillanatokban realizáljuk (a szó mindkét értelmében), hogy embernek lenni annyit tesz, hogy viszonyunk van másokkal, végső soron sok más emberrel. A közvetlenség e nagyszerű és különös tapasztalatán túlmenően a szexuális esemény az érintkezés egymással összefüggő aktusainak roppant méretű hálózatát szervezi, a személyek szintjén éppúgy, mint a tágabb társadalmi szinteken: az udvarlás rituáléiban, a háztartásokban, a politikai viszonyokban stb. E tevékenységek mindegyike sokféle egyedi formát ölt. A szerelem, még a romantikus szerelem is társadalmi esemény, amint arra a *Rómeó és Júlia* vagy a *Werther* mindig is emlékeztetni fog bennünket. Mint ilyen, a szerelem mindig is egyike volt, és ma is az egyike a textualitás fő színtereinek.

Ezek a vonzások és választások azért léteznek a szerelem és a textualitás között, mert mind a szerelem, mind a szöveg legalapvetőbb társa-

dalmi cselekvéseink közé tartozik. Szeretkezünk és szövegeket csinálunk, mindkettőt fantáziadús variációk szemlátomást végtelen sorozataiban.

Ez a könyv\* a szövegek és a szövegiség természetére irányuló vizsgálódás. A vizsgálódás azon a gondolaton alapszik, hogy a szövegek bizonyos fajta emberi cselekvéseket reprezentálnak – és önmagukban is azok. Ez az elképzelés olyannyira megcáfolhatatlannak tűnhet, hogy vitán felül, sőt talán még a részletes kidolgozás szükségességének is fellette áll. Csak hogy a mi kultúránk szövegiségről alkotott, jelenleg uralkodó elképzelései nagyon is különböznek ettől. A szövegeket manapság inkább az olvasás, semmint az írás színtereiként képzelik el. A szövegnek ezt az „olvasói” nézetét a legteljesebben a modern hermeneutikai hagyomány dolgozta ki, amelyben a szöveg nem olyasvalami, amit *csinálunk*, hanem olyasvalami, amit *interpretálunk*. Ez jelentős mértékben különbözik a jelen vizsgálódásban képviselt megközelítéstől.

„Nos, a szövegek természetesen írottak – vagy beszéltek. Ezt senki sem tagadja. De a szövegeket olvasni kell, hogy megértsük őket. A szövegiség az a szintér, amelyen az olvasók válaszolnak arra a szövegre, amelylyel szembekerülnek. Ha az olvasót a szövegiség középpontjába helyezzük, akkor ez azért van, mert a szöveg passzív és néma, és mert szüksége van az olvasó tevékenységére, hogy az feltöltse jelentéssel, hogy visszahozza az életbe.”

„Szóval az olvasás textuális tevékenység.”

„A leghatározottabban.”

„De mondja, mikor és hol – és hogyan – kerül sor az olvasás tevékenységére? Egyedül a szellem ügye, a néma szöveg előtt csendben álló, a jelentés láthatatlan városait az igazság fül meg sem hallotta\*\* dallamaivá felépítő egyes emberé? Ha ez így van, hogyan kapcsolódunk össze ezekkel a titkos belső szövegekkel – ha egyáltalán szövegeknek hívhatjuk őket?”

Az olvasás mindig és csakis szöveggént jelenik meg, valamilyen módon fizikailag meghatározott és társadalmilag megszabott formában. Ez nem tagadása a néma és magányos olvasás valóságának, sem fontosságá-

\* Jerome J. MCGANN, *The Textual Condition*, Princeton University Press, Princeton, 1991.

\*\* Vö. John KEATS, *Óda egy görög vázához*: „Édes a hallott dal, de mit a fül / Meg sem hall, még szebb [...]”. (TÓTH ÁRPÁD, *Összes művei*, II., *Műfordítások*, szerk. KARDOS LÁSZLÓ, Akadémiai, Budapest, 1964, 81.)

nak. Pusztán annyit mondunk, hogy a szövegiséget nem lehet máshogy érteni, mint fenomenális eseményt, és hogy maga az olvasás csak akkor érthető meg, ha specifikus anyagi összetevőket öltött magára. A szöveggel szemközti hallgatás nem a legjobb, és nem is a legrégebbi modellje a szövegiségnek. És csakugyan, ha egyáltalán textuális modell, akkor teljes mértékben egy másik (korábbi) modell hatálya alatt áll.

## 2.

A szöveg kritikai értelmezői – ennek a hagyománynak Paul de Man példértékű alakja – a szövegiség igencsak speciális színterét figyelik meg:

Mielőtt bármiféle általánosítás születhetnék az irodalomról, irodalmi szövegek olvasására van szükség, s az olvasás lehetségessége sohasem egészen magától értődő. Az olvasás olyan megértési aktus, amely nem csak hogy nem megfigyelhető, de nem is előírható vagy igazolható. Az irodalmi szöveg nem fenomenális esemény, amelynek a pozitív létezés bármiféle formája lenne tulajdonítható, akár természeti tényként, akár szellemi aktusként.<sup>1</sup>

Ez a de Man-féle változata Shelley panaszának: „[...] ám mikor az alkotás kezdetét veszi, már hanyatlóban az ihlet [...]”. Ez a forrása de Man mos-tanában ünnevelt, elégikus olvasatának a textuális állapotról, amely megfigyelése szerint nem más, mint az olvasó törekvése a szemhatárán túl, folytonos visszahátrálásban lévő jelentés vagy lezárás után.

Ha azonban a de Man-féle olvasás „olyan megértési aktus, amely nem csak hogy nem megfigyelhető [...] vagy igazolható”, a megértés ezen aktusait megtestesítő szövegeket mégis *már* megfigyeljük és igazoljuk, kidolgozzuk és megvitatjuk. Ebben a döntő és alapvető értelemben de Man saját „szellemi aktusai” felvették a „pozitív létezés” különböző formáit. És mint ilyenek, beléptek a textuális állapotba – beléptek az összetett párbeszéd és a csere, a próbára tétel és a szövegezés színterére.

<sup>1</sup> Paul de MAN, „A vakság retorikája”, ford. TÖRÖK ATTILA, *Helikon* 40 (1994/1), 112–113. [A fordítást módosítottuk.]

De Mannak mint a szövegek teoretikusának a vállalkozása abban összpontosult, hogy alapvető vitában állt a filológia és a kritika empirikus és pozitivistá hagyományaival. Szerinte ezekben a hagyományokban mindig ott van egy hiba. Ez a hiba a tudósok ama hitéből ered, hogy a tudás diszciplínái elérhetik a textuális valóságokat, és szubsztanciális igazságot vihetnek az irodalomtudományba. De Man azon munkálkodott, hogy kimutassa az azon vállalkozásokkal járó illúziókat, amelyek azt hitték, hogy – ha csak egy pillanatra is, de – lezárhatják a hermeneutikai kört.

Az irodalomtudomány de Man-i bírálata ereje némileg alábbhagyott, amikor rámutattak – például Paul Bové –, hogy de Man feltehetően saját maga teremtette fantomok ellen harcolt.<sup>2</sup> Az Új Kritika de Man támadásának paradigmatiszma célpontja volt, de Bové számára nem okozott nehézséget kimutatni, hogy már ez a hermeneutikai irányzat is teljes mértékben tudatában volt az olvasás apóriáinak és az értelmező teremtette szöveg instabilitásainak.

Az olvasás és a hermeneutika révén felszínre kerülő textuális apóriák valójában annak a sajátos textuális modellnek a függvényei, amelyekkel ezek a hagyományok általában dolgoznak. Ez a textuális modell – amelyet ugyanúgy tárgyal Stanley Fish, mint Paul de Man, Roland Barthes, mint Cleanth Brooks – körvonalazódott a de Man-tól már idézett szövegrészben. Olyan modell ez, amelyben csupán egyetlen szereplő van, a magányos „olvasó”, akinek a jelentésre való törekvése a szakadatlan metaforikus termelés tevékenységével jár együtt. Ezek a metaforikus konstrukciók az olvasó „belátásai” az általa vágyott jelentésbe. A hagyományos értelmező számára a konstrukciók az Igazság egy változatát vagy vízióját jelenítik meg, egy olyan igazságot, amely többé-kevésbé kielégítő, többé-kevésbé példaértékű. A dekonstruktív olvasó számára ezek a víziók az Igazság eszményének tekintetében egyszerűen a kudarc különböző stílusai. Az „igazság”, amelyet felfednek, az a sajátos vakság, amelyre az adott olvasó hajlamos.

Fontos odafigyelni a szövegiség homológ modelljeire, amelyek az értelmezői szintér e változatainak mindegyikében működnek. Az értelmezők apóriáinak dekonstruálása közben de Man azzá válik, amit szemlél. Ez a homológia a legdrámaibb módon akkor jelenik meg, ha afele a textuális

<sup>2</sup> „Variations on Authority. Some Deconstructive Transformations of the New Criticism” = *The Yale Critics. Deconstruction in America*, szerk. Jonathan ARAC – Wlad GODZICH – Wallace MARTIN, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1983, 7–11.

modell felé fordulunk, amely a modern filológia leginkább empirista és pozitivistá hagyományain keresztül fejlődött ki, és végül eluralkodott rajta. Állítólag óriási szakadék van a „tények és okok” után kutatók, vagyis a tudósok, valamint a „bölcsest és belátást” keresők, vagyis az értelmezők között. Valójában mindkettő ugyanazt az olvasási modellt feltételezi, mindkettő osztja a veszteség és az elégtelenség tapasztalatát kritikai tárgyával szemben. De Man elégikus látomását G. Thomas Tanselle textológus visszhangozza az *A Rationale of Textual Criticism (A szövegkritika alapjai)*, 1989) című, a szövegkiadásra és a szövegtudományra vonatkozó, nemrég megjelent filozófiai reflexióiban:

Amit minden artefaktum megjelenít, az egy egyenlőtlen küzdelem maradványa: az emberi lény erőfeszítése, hogy meghaladja az emberit, amit folyamatosan akadályoznak a fizikai realitások. Még egy olyan szöveges dokumentum is, amelyet általában nem tekintenek művészetnek – például egy egyszerű üzenet egy barátnak –, az írott kijelentés változhatatlan állapotát illusztrálja: egy üzenet leírásával egy absztrakciót a konkrét szintjére szállítunk le, ahol ez az absztrakció idegennek számít, s itt-ott megsérül a fizikainak a hajlíthatatlansága miatt.<sup>3</sup>

Tanselle és de Man, akik más tekintetben olyannyira különböznek, textuális idealistákként egymás mellé kerülnek. Mindketten egy lehetetlen dialektika egyéni változatának foglyai, annak az „egyenlőtlen küzdelemnek”, amely a transzfenomenális vágyak és a tényszerű, anyagi állapotok között folyik. Mindketten egyfelől az emberi meghaladásának urizeni követelése („Kutattam örömet, melyben nincs szenvedés, / Mely állandó és meg nem változik”),\* másfelől ennek romantikus ellentettje között forgolódnak – ez utóbbi annak felpanaszolása, hogy egy ilyen követelés feltételei soha nem teljesülhetnek: „[...] ám mikor az alkotás kezdetét veszi, már hanyatlóban az ihlet – bizonyára csak halovány árnyéka a legdicsőbb költemény is, mit valaha a világ elé tártak, a költő eredeti elgon-

<sup>3</sup> G. Thomas TANSSELLE, *A Rationale of Textual Criticism*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1989, 64–65.

\* William BLAKE, „Urizen könyve”, ford. ORBÁN Ottó = *Uő, Versek és prófécia*, Európa, Budapest, 1959, 209.

dolásának.<sup>4</sup> E között a két imaginatív világ között, sötét csillagként ingadozik a textuális modell élete. De Man ezt a csillagot „hiánynak” hívja; Tanselle pedig „a fizikai engedetlenségének”.

Van azonban a szövegekről való gondolkodásnak egy másik módja is. E másik mód szerint a szövegek tanulmányozása a szövegek olvasásával kezdődik, amint de Man mondja; ám ezek az olvasatok – mint az előttük álló szövegek – anyagi és társadalmi értelemben meghatározottak. Ahogy Derrida megmutatta, az olvasatok írásként strukturálódnak filozófiailag – és működnek történetileg. E nézet szerint a szövegek fizikai megtestesülése önmagában nem annak a jele, hogy a szöveg „romlott”, vagy annak, hogy beléptünk az „engedetlen” anyagságok és az időbeli apóriák világába. A tökéletesség fogalmainak nincs szükségük arra, hogy absztrakciókból legyenek levezetve; csakugyan sokan vannak – Blake és Byron jut azonnal eszünkbe –, akik úgy hitték, hogy az ideális formákban megalapozott modellek hozzák létre a romlás, a hiány, valamint a fizikai engedetlenségének efféle fogalmait. Ebből a humanista perspektívából beszélnek aztán egy bizonyos vers (mondjuk Keats *La Belle Dame sans Merci*, vagy Emily Dickinson *Nem várhattam be a halált* című versének) vagy egy bizonyos személy (Teréz anya, Michael Jordan, Marilyn Monroe) stb. „tökéletességéről”. Ezeknek a példáknak mindegyike arra emlékeztet bennünket, hogy a tökéletesség létezik, de mindig bizonyos korlátok között:

Love in full life and lenght, not love ideal,  
No, nor ideal beauty, that fine name,  
But something better still, so very real,  
That the sweet model must have been the same.

Maga a szerelem a földi testbe,  
Nem tódított, varázsolt ideál,  
Több nála az igaz való lefestve,  
Igen, ilyen volt e szem és e váll.\*

<sup>4</sup> Percy Bysshe SHELLEY, „A költészet védelme”, ford. BART István = *Hagyomány és egyéniség. Az angol esszé klasszikusai*, szerk. RUTTKAY Kálmán – UNGVÁRI Tamás, Európa, Budapest, 1967, 262.

\* George N. Gordon BYRON, „Beppo” = Uő, *Beppo. Mazzeppa*, ford. KOSZTOLÁNYI Dezső, Szépirodalmi, Budapest, 1957, 13.

Az ilyen alakok azon feltételek együttesén belül modelljei a tökéletességnek, amelyeket ők maguk tesznek láthatóvá és határoznak meg. Tökéletességük nem absztrakt és általános, hanem konkrét és egyedi. Annak vagy azoknak a specifikus világ(ok)nak a függvénye, amelyben vagy amelyekben élnek, mozognak és léteznek.<sup>5</sup>

Ezek, úgymond, a tökéletes korlátozás alakjai. Tökéletességük valóságát azonban, ha ezt kell megértenünk, pontosan kell elhelyeznünk azon társadalomtörténeti sajátosságokon belül, amelyet a tökéletesség meghatároz. Ezek közül az alakok közül egyik sem „egyetemesen” tökéletes; mindegyikük olyan meghatározók konkrét együttesén belül jeleníti meg a tökéletességet, amelyek különböző tér- és időbeli koordinátákkal bírnak.<sup>6</sup> (Tényleg szükségszerű, hogy a konstitúcióik képesek legyenek korlátozottnak látszani, talán még tökéletlennek is, ha eltérő perspektívákból közelítünk feléjük.)

Amikor e horizonton belül képzeljük el a textuális állapotot, olyan világ jelenik meg, amely nagyon különböző attól, amelyet de Man és Tanselle látott. Ez a világ akkor kerül fókuszba, ha James McLaverty provokatív kérdését tesszük fel: „Ha a *Mona Lisa* a párizsi Louvre-ban van, hol van a *Hamlet*?”<sup>7</sup> Ebben a világban az idő, a tér és a fizikalitás nem a bűnbeesés emblémája, hanem a kegyelmi állapot elnyerésének kötelező feltétele. Ugyancsak olyan világ ez, ahol a kegyelmi állapottól való számtalan eltérés – romlott rendjeink és létezőink – hasonlóan meghatározott formákban jelenik meg.

A textuális állapot egyetlen változhatatlan törvénye a változás törvénye. Ez a törvény azonban, mint minden törvény, bizonyos korlátok kö-

<sup>5</sup> Shelley elégikus idealizmusa, amelyet ezidáig hangsúlyoztam, éles ellentétben áll (ezzel párhuzamos és ellentmondásos) impulzusaival, hogy a költészet tökéletességét és a halandó világot ünnepelje. A *költészet védelme* című írásában, az inspiráció apadása feletti panaszát megelőzően például úgy beszél a költészetről, mint ami „minden dolgok tökéletes és teljes burka és virága; olyan, mint színe és illata a rózsának alkotó-elemeihez képest”. (SHELLEY, *I. m.*, 261.)

<sup>6</sup> Megjegyzendő, hogy a tökéletességnek ez az alternatív nézete számításba veszi a tökéletlenséget – azokat az igazi hibákat és fogyatékoságokat, amelyek minden emberi dolgot veszélyeztetnek.

<sup>7</sup> E kérdés által felvetett problémák McLaverty-féle megközelítéséhez lásd „The Mode of Existence of Literary Works of Art. The Case of the *Dunciad Variorum*”, *Studies in Bibliography* 37 (1984), 82–105. Lásd ugyancsak Peter L. SCHILLINGSBURG, „Text as Matter, Concept and Action”, *Studies in Bibliography* 44 (1991), 31–82.

zött működik. Minden szöveg meghatározott társadalomtörténeti feltételek mellett lép be a világba, és noha ezeket a feltételeket bizonyára különféleképpen lehet és kell meghatározni és elképzelni, mégis ezek hozzák létre azt a horizontot, amelyen belül a különböző szövegek élet-történetei lejátszódhatnak. A változás törvénye kimondja, hogy ezek a történetek a textuális fejlődés és mutáció szakadatlan folyamatát játsszák le – olyan folyamatot, amelyet csak abban az esetben lehet feltartóztatni, ha az egyedi mű minden textuális transzformációja a nemlétezésbe hull. A szövegek és szövegiségek tanulmányozásához tehát a textuális változás és változatosság összetett (lezáratlan) történetét kell tanulmányoznunk.

Csak hogy a szövegek nem egyszerűen időben változnak. Mondhatni azonnal eltérnek önmaguktól, mihelyst összekapcsolódnak saját anticipált olvasóikkal. Két ember „ugyanazt” a filmet látja, vagy „ugyanazt” a könyvet olvassa, mégis meglehetősen különböző értelmezésekkel válnak el attól, amit láttak vagy olvastak. Ne képzeljük, hogy ezek a variánsok azoknak a különbözőségeknek az egyszerű függvényei, amelyek az „olvasókban” lakoznak: a személyes különbségekben, vagy az osztálybeli, nembeli, szociális és földrajzi körülmények különbségeiben. A különbségek azokból a változókból fakadnak, amelyeket a textuális tranzakció mindkét oldalán megtalálunk: magukban a szövegekben, és a szövegek olvasóiban. Magukról a szövegekről (úgy mond) mindig megmutatható, hogy a lehetséges jelentéseik tekintetében elégtelenül voltak meghatározva. Ez azért történik, mert a nyelv kizárólag valamiféle textuális állapotban létezik, és mert ez az állapot – a nyelv megtestesülése – engedi ki a Nyelv Eszméjét (amely kódok és szabályok elképzelése) egy többé-kevésbé Kaotikus Rendbe.<sup>8</sup>

Minden szövegnek megvannak a maga kiszabadulásért kiáltó változatai, vagy olyan ellentétes szövegei, amelyek arra várnak, hogy megismertessék önmagukat. Ezek a változatok és ellentétek az idők során megjelennek (és sokszorozódnak), ahogy a textuális média rejtett tulajdonságai kifejlődnek és nyilvánvalóvá válnak. Azért jelennek meg, mert

<sup>8</sup> Magamévá teszem a „kaotikus rend” matematikai fogalmát, és alkalmazom a textuális állapotokra, ahol rendkívül hasznos fogalomnak tűnik számomra. Lásd Heinz-Otto PEITGEN – Peter H. RICHTER, *The Beauty of Fractals*, Springer, Berlin, 1986; és egy lendületes történeti áttekintéshez James GLEICK, *Chaos. Making a New Science*, Viking, New York, 1987.

még a leginkább „információs” szöveg is a kommunikációs csere interaktív mechanizmusát rejt. A különféle olvasók és hallgatóságok el vannak rejtve a szövegeinkben, sokszoros jelenlétük nyomai pedig a leganyagibb szinteken íródtak be.

### 3.

Ezt az összetett emberi eseményt egyfajta szöveg teszi speciális tárgyává: a költészet, vagy általában véve az imaginatív írás. A költészet tárgya az, hogy megjelenítse a textuális állapotot. A költészet olyan nyelv, amely saját magára hívja fel a figyelmet, amely alapvető tárgyaként tekint saját textuális tevékenységeire. Ha ezt mondjuk, az egyáltalán nem azt jelenti, hogy a költői szövegek híján volnának a polemikus, morális vagy ideológiai anyagoknak és funkcióknak. A nyelv gyakorlata ezeken a területeken belül zajlik. Csak hogy a költői szövegek úgy működnek, hogy megjelenítik saját praktikaikat, hogy a figyelem tárgyaiként kínálják fel őket. Ez szükségszerűen azt jelenti, hogy a költői szövegek – eltérően a propaganda- és reklámszövegektől, amelyek szintén roppant mértékben önmaguk tudatában lévő konstrukciók – az olvasókat saját maguk felé fordítják vissza, figyelmessé teszik őket arra, amit akkor tesznek, amikor olvasnak.

A költői szövegeket e tekintetben élesen el kell határolni az önmagukat információhordozóként elképzelő szövegektől – vagyis azoktól, amelyeket a feladón/címzetten alapuló vagy az átvitelen alapuló modell alapján konstruáltak. Az irodalmi szövegek ezzel szemben azoknak az interaktív és visszacsatoló mechanizmusoknak a paradigmái, amelyeket Humberto Maturana és Francisco Varela tanulmányozott és autopoiesisnek nevezett el.<sup>9</sup> Egy hordozó-elvű szövegmodellben a textuális paradigma ezzel szemben olyasvalami, ami nem interferál az üzenettel és nem „torzítja” azt. Az átvitel vehikuluma ennél fogva élesen elválik an-

<sup>9</sup> Lásd Humberto R. MATURANA – Francisco J. VARELA, *Autopoiesis and Cognition. The Realization of Living*, Reidel, Dordrecht, 1980 [magyarul részlet: „Autopoiesis. Az élő szerveződése”, ford. LÉNÁRT Tamás = *Intézményesség és kulturális közvetítés*, szerk. BÓNUS Tibor – MOLNÁR Gábor Tamás – KELEMEN Pál, Ráció, Budapest, 2005, 237–293], és *The Biological Roots of Human Understanding*, New Science Library, Shambhala, Boston–London, 1988.

nak „üzenetétől”, és a szövegre irányuló vizsgálódások főképp a zajmentes csatornák (és a csatornák *eszméje*) keresésének szentelik magukat. (Amikor a hermeneutika a szöveg ilyen elméletéből kiindulva működik, az információs üzenetet „jelentésnek” nevezi.)

Az irodalmi szövegek tanulmányozhatók az efféle információs modellek szerint is – és tanulmányozták is így őket. De az irodalmi szöveg nem egykönnyen veti alá magát ezeknek. Megvan az „irodalmi műalkotás ellenállásmódja”\* (hogy Wellek és Warren immár elhíresült megfogalmazását parodizáljuk). Az ellenállás úgy jelenik meg, mint a mű nyilvánvaló szándéka, hogy önmagára figyeljen, az a számos mód, ahogy az önmagába fordul (a „bele” mindkét értelmében). A szövegtudósok az önmagára irányuló figyelemnek ezeket a formáit úgy tartják nyilván, mint a médium és az üzenet elválaszthatatlanságát, a jelentés olyan anyagi eseményként való eljövételét, amely (számos értelemben) egybeesik annak textuális végrehajtásával. Az irodalmi művek nem ismerik önmagukat és nem *lehetnek* ismertek, eltekintve a létezésük/ellenállásuk specifikus anyagi módjaitól. Nem az átvitel csatornái, hanem az átvívó interakció egyedi formái.

A szövegiség paleográfián, könyvészen és a szövegek szociológiáján alapuló tanulmányozása szerfelett jó helyzetben van ahhoz, hogy vizsgálja az efféle formációkat. Mindazonáltal, amint láttuk, a szövegre irányuló, és annak szélsőséges változatosságával leginkább tisztában lévő vizsgálatok egészen eddig a hermeneutikán és az olvasáson alapultak. Jelen könyv ezt a fókuszot szándékozik megváltoztatni a textuális variabilitás azon struktúráit vizsgálva, amelyek egy sokkal kiterjedtebb textuális mezőn keresztül jelennek meg. A legfontosabb a jelenlegi történelmi helyzetünkben az, hogy a szöveg leginkább anyagi (és nyilvánvalóan a legkevésbé „jelentő” vagy jelentős) szintjein mutassuk be ezeknek a változóknak a működését: az írott szövegek esetében a könyvek és kéziratok fizikai formáján (papír, tinta, betűtípusok, oldaltervek) vagy árán, hirdetési mechanizmusain, valamint a terjesztés helyszínein. A Harley 2253-nak, a középgangol gyűjteményes kéziratok leghíresebbikének *jelentései* – és ennél fogva azok a jelentések, amelyeket az ebben összegyűjtött

\* Vö. René WELLEK – Austin WARREN, *Az irodalom elmélete*, ford. SZILI József, Osiris, Budapest, 2002 („Az irodalmi műalkotás létezés módja”, 142. skk.).

versekbe beleképzelhetünk – ezeknek a dolgoknak a függvényei, *akár tudatában vagyunk ezeknek a dolgoknak, amikor a jelentést képezzük, akár nem*. Mindazonáltal csak az utóbbi tíz évben folytak ilyen szigorúan materiális alapokon nyugvó kutatások a Harley 2253-mal kapcsolatban.

Csak hogy a kritika efféle dolgokat illető szegényessége széles körben elterjedt, mivel a szövegre irányuló vizsgálatok jórészt megmaradtak a romantikus hermeneutika bűvkörében. Innen nézve, a szövegeket, különösen az imaginatív szövegeket nem úgy képzelik el, mint társadalmi cselekvéseket; és amennyiben így *vannak* elképzelve, a szöveg tevékenységét túlságosan szubjektíven (és túl absztrakt módon) ragadják meg a szöveg nyelvi feltételezettségében.

Úgy törhetjük meg a romantikus hermeneutika varázsát, ha a legradikálisabb szinteken tesszük társadalmivá a szövegek tanulmányozását. Ez a textuális állapot két egymással összefüggő aspektusának a hangsúlyozását jelenti. Erre az állapotra először is összetett visszacsatoló műveletek interaktív helyeként kell tekintenünk. Az elmúlt húsz évben sok jó munka készült ezen a területen. De ezt a munkát nagy mértékben korlátozta a szövegnek a romantikus hermeneutika elképzelése szerint felfogott materiális horizontja. Éppen ezért elengedhetetlen a második kritikai lépés. Akként kell bemutatni a szöveg szemiotikáját is, amiként a könyvészek, társadalomtudósok, közgazdászok és különféle kereskedők figyelmének volt a tárgya. Sokkal több mindenre kell figyelniük, mint a versek vagy más imaginatív fikciók formai és nyelvi tulajdonságaira. Azokra a textuális anyagokra, amelyeket nem szoktak tanulmányozni a „költészet” iránt érdeklődők: betűtípusokra, kötésekre, árakra, az oldalformátumra és mindazokra a textuális jelenségekre, amelyekre rendszerint úgy tekintettek, mint a „költészethez” vagy a „szöveghez mint olyanhoz” képest (a legjobb esetben is) periférikus dolgokra.

Néhány ilyen textuális anyag vizsgálatát Gérard Genette végezte el nemrég megjelent *Seuils* című könyvében. Ő „paratextusok” együttesének nevezi tárgyát, amelyek körülveszik a központi szöveget: ilyenek az előszók, ajánlások, jegyzetfüzetek, hirdetések, lábjegyzetek stb. A „paratextus” címke jó választás, mivel Genette anyagai a következő két tulajdonságot mutatják fel: először is, a textualitásuk kizárólagosan nyelvi; másodsor pedig következetesen úgy szokás tekinteni rájuk, mint ame-

lyek csupán kvázitextuálisak, alárendeltek a fő textuális eseménynek (azaz a nyelvi értelemben vett szövegnek, vagy ahogy az idősebb teoretikusok hívták, a „versnek mint olyannak”).<sup>10</sup>

A textus/paratextus megkülönböztetés hasznos lehet bizonyos leíró célok számára, de nem elég erős a textualitás természetére irányuló mélyebb vizsgálódásokhoz. Az utóbbi hat évben egy ettől eltérő megkülönböztetéssel kísérleteztem azért, hogy felhívtam a figyelmet a szövegre mint a nyelvi és könyvészeti kódok szövevényes hálózatára. Ebben a könyvben ebből a megkülönböztetésből kiindulva folytatom a munkát. Ez a megkülönböztetés először is a szövegiség sokkal átfogóbb tanulmányozását engedi meg. A *Seuils*-ben megfogalmazott textus/paratextus megkülönböztetés Genette saját bevallása szerint sem fogja előtérbe állítani az olyan dolgokat, mint a tinta, a betűtípus, a papír, és azt a sokféle egyéb jelenséget, amelyek döntő jelentőséggel bírnak a textualitás megértése szempontjából. Kívül esnek az érdeklődési területén, mert ezek a textuális tulajdonságok nem nyelvek. Természetesen minden szöveg, mint minden emberi dolog, testet öltött jelenség, a szöveg teste pedig nem kizárólag nyelvi. A szövegeket a nyelvi és a könyvészeti kódok között tett megkülönböztetésen keresztül tanulmányozva a szövegek és a szövegek előállítási folyamatainak egyszerre sokkal átfogóbb és egységesebb nézetére teszünk szert. A test nem töretik a lélek gyönyörére.\*

Ráadásul, amint már megjegyeztem, a vizsgálódást az (úgynevezett) imaginatív irodalom műveire korlátozom, hiszen az ilyen művek a nyelvi és a könyvészeti szinten egyaránt előtérbe helyezik materialitásukat. A szépirodalmi (ez bizonyos szempontból jobb kifejezés, mint az „irodalmi”) vagy az „imaginatív irodalmi”) művek csakis azáltal működhetnek, amit az antropológusok nemrégiben „sűrű leírásnak” neveztek el, azaz ott, ahol virágzik a felesleg és a redundancia. Ha ezúttal inkább a kommunikációelmélet érdekelné minket, mint a szövegiség, akkor „zajként” tanulmányoznánk az ilyen redundanciákat, amelynek értéke negatív volna az elmélet számára. Az itt fölvetett látószögből viszont a redun-

<sup>10</sup> Lásd Genette megjegyzéseit a paratextuális, „tisztán tényszerű manifesztációról”: Gérard GENETTE, *Seuils*, Seuil, Paris, 1987, 12–13.

\* Részlet Yeats *Iskolások között* című verséből, Tandori Dezső fordításában (William Butler YEATS *Verssei*, vál., szerk. FERENCZ Győző, Európa, Budapest, 2000, 148).

dancia, a felesleg és a textuális állapot sűrűsége pozitív tulajdonságok. Az ön-megtestesítés azon minősége felé terelik a figyelmünket, amely olyannyira központi jelentőségű a szövegek természete számára.

Természetesen az információ átviteli csatornáiként is bánhatunk a szövegekkel, és ekként is használhatjuk őket, nem pedig autopoiétikus mechanizmusokként. De a szövegek mindig tele vannak zajjal, a kétértelműségeikkel és paradoxonjaikkal folytatott ősrégi küzdelem pedig az információt átadók elégedetlenségét mutatja azzal a médiummal szemben, amely nem eszményi módon felel meg specializált céljaiknak.

A költők jobban értik a szövegeket, mint a legtöbb információtechnológus. A költői szövegek erényt kovácsolnak a textuális zaj szükségességéből azért, hogy kiaknázzák a textuális redundanciát. A költői szöveg tárgya az, hogy annyira sűrítse a médiumot, amennyire csak lehet – a szó szoros értelmében teljes mértékben megjelenítse a médium képességeit, bemutassa az önreflexió és az ön-generálás folyamatait, amelyeket a szövegek mozgásba hoznak, és amelyek *maguk* a szövegek.

Amikor a szövegeket valamifajta átvivőként képzeljük el, nem képzeljük el őket helytelenül, ám igenis szűklátókörűek vagyunk – sokkal szűklátókörűbbek annál, mint amennyire lennünk kellene, ha meg akarjuk érteni, hogyan működnek a szövegek. Csakugyan könnyen összezavarjuk a szövegiségre irányuló vizsgálódást, ha a szövegeket üzenetek szállítására szolgáló gépekként tanulmányozzuk. Költészet olvasása közben – ezekben a példaértékű szövegekben – ez a fajta zavar jellegzetes módon azokban a tematikus tanulmányokban jelentkezik, amelyekben a szövegek „jelentése(i)t” követik nyomon. Mindazonáltal a versekben a „jelentés” csak tévesen fogható föl „üzenetként”. A költészetben a „jelentés” inkább a költői médium része; olyan textuális tulajdonság, mint a mű fonetikai mintázata vagy különböző vizuális komponensei. A szöveg kommunikatív cseréinek szintje – melyet Pound „logopoeiának” nevezett – egy textuális szint a többi között.

Az egyik legjobb módja annak, hogy felfedjük a jelentés textualitását, ha historizáljuk azokat a *logosokat*, amelyekkel szembekerülünk a textuális mezőkön. A jelentést ezen a módon historizálni annyit tesz, mint lokalizálni, materializálni – tartózkodási helyet és nevet adni neki. Kritikai munkásságom nagy része a historizálás efféle aktusaiba bocsátkozott.

Másfelől a szövegkiadói és könyvészeti munka ezzel párhuzamos kritikai foglalatosság volt, mivel ezek a területek nem engedik, hogy az ember figyelme túlságosan elterelődjön a szövegek materiális állapotáról. De ezek olyan területek, amelyek túlságosan hosszú ideig voltak belefagyva a szövegekről és a szövegek tanulmányozásáról táplált pozitivisták illúzióiba. Ritka az olyan szövegkiadó vagy könyvész, aki tudatában van a könyvészeti anyagok szemiotikai funkciójának, még kevesebb az olyan, aki a helyüket is ismeri a szövegiség mint olyan autopoietikus folyamataiban.

Ez a könyv egy materialista hermeneutikát kísérel meg felvázolni. Mindeközben úgy tekint a szövegekre, mint ön-generáló, visszacsatoló rendszerekként működő autopoietikus mechanizmusokra, amelyeket nem lehet elválasztani azoktól, akik manipulálják és használják őket. Autopoiezisük egymással összefüggő, egy párt alkotó textuális megtestesüléseken keresztül működik, amelyeket a nyelvi és könyvészeti kódolások rendszereiként tanulmányozhatunk.

Vizsgálódásaimat azonban mindenkor speciális textuális esetekbe helyeztem. Úgy tűnik számomra, hogy a szélsőséges egyediség, amely a jelenkori „irodalmi kritika” sajátos tulajdonsága, annak a jele, hogy a szövegek legjobb megközelítése bensőséges, és különös gondot fordít arra, ami őket *sui generis* jeleníti meg a számunkra. Az ilyen bensőségességet az elmúlt kétszáz évben rendszerint egyedi olvasók keresték egyedi szövegek interpretációin keresztül.

Gyümölcsöző vizsgálati módszer volt ez, de voltak bizonyos ártalmas következményei is. Ezek egyike volt a „jelentésnek” tulajdonított privilégium a szöveg játékában, és a szövegiség nyelvi vonásainak túlhangsúlyozása. Különös, hogy ugyanebben az időszakban – az autopoietikus szövegek generálásának aktuális gyakorlatában, maguknak az íróknak a munkájában – a szöveg könyvészeti kódjaiban rejlő szemiotikai potenciál tudatossága rendkívüli mértékben megnőtt. Angliában ez a tudatosság a legdrámaibb módon William Blake művében tört a felszínre, de mindenfajta szövegben látható az egész korszakban, nem csupán azokban, amelyek ornamentális anyagokat aknáznak ki.

Ezek a megfontolások magyarázzák, hogy ez a könyv miért nem fog hozzá, hogy a „szövegiség elméletét” kínálja. Bizonyos értelemben az egyetlen ésszerű elmélet, amelyet ez a könyv javasolhat, egyfajta ellen-

elmélet volna, egy olyan „elmélet”, amely megtagadná a szöveg lényegi tulajdonságainak a meghatározására, de még az átfogó leírásukra tett kísérletet is. Hogy mi lehetséges textuálisan, azt nem lehet elméleti úton megállapítani. Annyit tehetünk, hogy szoros és nagyon egyedi esettanulmányokon keresztül vázoljuk fel azt az általános keretet, amelyen belül a szövegiség bemutatni kényszerül a maga transzformációit.

Így ez a könyv nem a szövegiség elmélete, hanem annak tanulmányozása; vagy ezzel összefüggő tanulmányok együttese. Annak a kettős spirálnak a mentén térképezi fel sajátos vizsgálódásait, amelyet egy mű recepciótörténete és keletkezéstörténete jelent. De a megismerés munkája megköveteli, hogy a térképet kövessék arra a textuális területre, ahol a „szövegek jelentése” konkrét és mindig változó feltételek együtteseként jelenik majd meg: hiszen a jelentés a használatban rejlik, a szövegiség pedig a különböző idők, helyek és személyek társadalmi állapota.

Fordította Danyi Gábor

## Bibliography

Jerome J. MCGANN, „Szövegek és szövegiségek”, ford. DANYI Gábor, = *Metafilológia 1.*, szerk. DÉRI Balázs – KELEMEN Pál – KRUPP József – TAMÁS Ábel, Ráció Kiadó, Budapest, 2011, 47–61.

Jerome J. MCGANN, „Texts and Textualities” = Uő, *The Textual Condition*, Princeton University Press, Princeton, N. J., 1991, 3-16.